

О. І. Неживий (Луганськ)

УДК 811. 161. 2 ' 0 + 929 Петренко

**ПЕРЕСПІВ МИКОЛИ ПЕТРЕНКА
ЛОХВИЦЬКОЇ РАТУШНОЇ КНИГИ**

Серед наукових здобутків видатних учених Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, мовознавців Ольги Михайлівни Маштабей (1922 – 1995 рр.) і Бориса Антоновича Шарпила (1917 – 1996 рр.), особливе місце посідає „Лохвицька ратушна книга другої половини XVII століття” [Лохвицька]. Завдяки науковим розвідкам мовних особливостей ратушних книг Полтавщини [Маштабей 1956; Маштабей 1959; Маштабей 1960; Маштабей 1963; Маштабей 1970], ім'я О. Маштабей згадують і в „Енциклопедії українознавства”, де вміщено персональне гасло про мовознавця [Енциклопедія: 1503]. Починаючи із п'ятдесятих років минулого століття, однією з головних наукових проблем для О. Маштабей стало дослідження пам'яток старого українського ділового мовлення (див. список літератури).

У 1986 році у серії „Пам'ятки української мови” академічного Інституту мовознавства ім. О. Потебні побачила світ „Лохвицька ратушна книга другої половини XVII століття”, яку підготували до видання О. Маштабей, В. Самійленко, Б. Шарпило. В анотації зазначалося, що цю видатну пам'ятку староукраїнської ділової та народнорозмовної мови надруковано вперше. Окрім текстів ратушних справ, упорядники вмістили також ґрунтовну передмову, іменний покажчик і покажчик територіальних та інших власних назв, словник малозрозумілих слів. Хронологічно ратушна книга охоплює період від жовтня 1652 до вересня 1687 року. Тоді сотенне містечко Лохвиця входило з 1649 року по 1658 рік до Миргородського, а з 1658 по 1781 рік до Лубенського полку. Воно належало до ратушних міст, які мали міське управління, хоча й без надання Магдебурзького права [Лохвицька: 7 – 10].

Мету статті вбачаємо в тому, щоб проаналізувати книгу Миколи Петренка „Злочин у сотенному містечку: Лохвицька кримінальна новела другої половини XVII століття” (Львів, 2000), яку ми розглядаємо як переспів мотивів відомої пам'ятки.

Одна з домінуючих мовних особливостей Лохвицької ратушної книги полягає в наповненні тодішнього ділового стилю елементами живого розмовного мовлення. Зміст судових справ, що розглядалися вищим органом місцевого самоврядування, навертає читачів до роздумів про одну з найдраматичніших сторінок у вітчизняній історії, коли, після відомих подій 1654 року, посилювалася експансія сусідньої держави Московії, а одним із засобів збереження державності виступає традиційне судове право українців, базоване здебільшого на Литовському статуті.

„Ця книга належить до моїх найулюбленіших”, – зазначає Микола Петренко в перемові до своєї книжки „Злочин у сотенному містечку: Лохвицька кримінальна новела другої половини XVII століття” (Львів, 2000) [Петренко: 3]. Для цього українського письменника м. Лохвиця є рідним (народився 6 листопада 1925 року). У роки війни він в’язень німецьких концтаборів, а потім шість років перебував на радянських примусових роботах. Закінчив факультет журналістики Львівського державного університету імені Івана Франка. Автор численних книжок поезій, прози, творів для дітей, текстів пісень, перекладів. Живе у душі митця пам’ять про край дитинства – рідну Полтавщину, місто Лохвицю. Їй присвятив вінок сонетів, багато поезій і новел, спогадів, розвідок, повість „Не ступлю на цю землю”.

Отож для Миколи Петренка давні судові справи – це, насамперед, переконлива розповідь про прагнення до державницького життя його предків, а ще пошана до правди й віри, права власності й гідності, моральних засад, одвічних традицій у правилах суспільного співжиття. Книжка сучасного письменника є збіркою кримінальних новел, в основі їхнього змісту покладено переспів ратушних судових справ. Щодо визначення самого поняття переспів, пошлемося на „Літературознавчу енциклопедію” Юрія Коваліва, де зазначено, що це різновид інтертексту, тобто твір, який написаний за певними мотивами, з елементами наслідування стилістики, образної системи, композиції першоджерела, тому і вважається проміжним стосовно перекладу й переробки [Літературознавча II: 202]. Водночас переспіви Микола Петренко – це вже, власне, самостійні літературні твори із самобутньою художньою проблематикою, образною системою, сюжетом, мовностилістичним забарвленням. Перлини народної мови того часу немовби розростаються у високохудожню палітру сучасної української літературної мови. Наприклад, новела „У карти багато не виграєш”, де розповідь починається із припущення про ймовірність переселення у наш час жадібних лохвичан, для яких тепер і наперстки на базарах, і рулетки у казино, і піраміди в банках, і ще чогось такого, що лиш крутим українцям відомо й доступно. „А триста п’ятдесят літ тому у благодатній Лохвиці навіть у карти грати заборонялося, особливо коли на інтерес, щоб не баламутити народ, уберегти молодь від розпусти та гультьяйства, щоб не допускати марних надій, наче заможним стати може людина не чесною працею, а шахрайським допуском долі. А кого де заставляли із картами в руках, особливо коли гралося на виграш, то вже суд, то вже й розправа, кому штраф сплатити, кому й під різки лягти, чи й з міста бути вигнаним, прав громадянства позбавитися” [Петренко: 18]. У новелі вдало переплетені мовні скарби минулого (*говорити фальшиво та ложно, свідчив очевидець*) з лексемами, що стали ознакою нашого часу (*наперсточники, круті українці*).

У 1659 році після видатної перемоги гетьмана Виговського над московськими воєводами під Конотопом лохвицький суд розглядав

справу лохвицького отамана та вїйта за позовом простого козака, що ті потаємно спорядили і відправили під Конотоп гетьману Виговському обоз із пивом, медом, хлібом і горілкою. Однак суд виніс покарання наклепникам, звинувативши їх у фальшивих свідченнях, тому й закінчує Микола Петренко цю судову новелу риторичним реченням: „Тепер зважуймо, на чийому боці були лохвицькі козаки та міщани – на боці московських воєвод чи гетьмана Виговського?” [Петренко: 6]. Новела сповнена роздумів про значення перемоги гетьмана Виговського над московськими воєводами, у ній сучасне мовлення доповнюють влучно дібрані цитати із пам’ятки, у яких збережено давні дієслівні форми, окремі іменникові, як-от: „Усі три жони почтиві, на котрих шинкарка Шмиглева здавала, відреклися: не знаємо нічого і не відаєм, і в бесіді з нею не сиділисьмо” [Там само].

Ратушний суд найчастіше розглядав справи про завдані матеріальні збитки. Усе частіше тут трапляються випадки наруги від московського війська і простих москалів, і представників царської адміністрації. Чимало справ стосуються захисту честі й гідності лохвицьких громадян, як і самого містечка Лохвиці, адже словесна зневага до рідного міста теж каралася. Пильнувало місцеве самоврядування про дотримання традиційних моральних норм незалежно від майнового чи суспільного стану: пошана до норм права була явищем узвичаєним.

Цікавила Миколу Петренка доля його ймовірних родичів, адже вісім Петренків згадувалися поміж 214 судових протоколів. Аж одинадцять разів згадано Юська Петренка, найімовірніший прапрадід. „Бо решта не були козаками. А от він був. Спершу наче простим, хоча й привітним, потім серед значніших. Ось він кінно вирушає за ярмарковим шапкокрадом – значить, був і при зброї та силі, і в сідлі добре тримався. То якусь справу розслідує. А то вже він, за десять років пізніше, засідає в суді як отаман лохвицький. Суджу, що то була поважна посада. Бо коли в судовому засіданні протоколом фіксувалася участь вїйта, двох чи трьох бурмістрів – то отаман козацький вписувався відразу ж за сотником. Значить, щось якби дворянського чину причетного мусив би мати як старшинську відзнаку, пізніше даровану царями. Значить, і ми теж роду значного, вольного. Козацького. То вже пізніше вбиті, втопані в чорнозем, та й геть зігнані з рідного поля – ставали короткошиїми, довгополими, під’яремниками...

От що лишень те ім’я прапрадівське: Юсько. Невдовзі викорінили його із церковних святців московські церковники. А поза всім залишене батькові у його метричній виписці: козак, син козака!..” [Петренко: 50]. Письменник не випадково згадує тут про ім’я *Юст* як варіант імені *Іуст*, яке пов’язують із латинським *Iustus*, що означало ‘справедливий, чесний’ [Трійняк: 159].

Як бачимо, видатна пам’ятка української мови знайшла органічне продовження на ґрунті сучасної художньої словесності, а тому значно розширився її джерелознавчий потенціал.

Література:

Енциклопедія – Енциклопедія українознавства / гол. ред. В. Кубійович. – Л., 1994. – Т. 4. – 1598 с. **Літературознавча** – Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. – К. : ВЦ „Академія”, 2007. – Т. 2 624 с.; **Лохвицька** – Лохвицька ратушна книга другої половини XVII ст. : зб. актових документів / підгот. до вид. О. М. Маштабей, В. Г. Самійленко, Б. А. Шарпило. – К. : Наук. думка, 1986. – 219 с.; **Маштабей 1956** – Маштабей О. М. Деякі питання історико-діалектологічного дослідження мови актових документів Полтавщини XVII століття / О. М. Маштабей // Доп. та повідомл. на наук. конф. за 1955 р. Ворошиловградського пед. ін-ту. Секція мови та літератури. – Ворошиловград, 1956. – С. 20 – 22; **Маштабей 1959** – Маштабей О. М. Лохвицькі ратушні книги як джерело для історичної діалектології української мови / О. М. Маштабей // Питання історичного розвитку української мови : тези доп. міжвуз. наук. конф., 15 – 20 груд. 1959 р. – Х. : Вид-во ХДУ, 1959. – С. 67 – 69; **Маштабей 1960** – Маштабей О. М. Деякі морфологічні риси говорів Полтавщини XVII століття / О. М. Маштабей // Середньонадніпрянські говори : зб. ст. – К. : Вид-во АН УРСР, 1960. – С. 184 – 203; **Маштабей 1963** – Маштабей О. М. Лохвицька ратушна книга як пам'ятка української літературної мови II половини XVII століття / О. М. Маштабей // Доповіді і повідомлення на звітній наук. конф. за 1962 рік Луганського пед. інституту. Серія філол. науки: Тези. – Луганськ, 1963. – С. 34 – 36; **Маштабей 1970** – Маштабей О. М. До історії українського народнорозмовного мовлення (на матеріалі актових документів XVII ст.) / О. М. Маштабей // Усне побутове літературне мовлення. – К. : Наук. думка, 1970. – С. 25 – 33; **Петренко** – Петренко М. Є. Злочин у сотенному містечку: Лохвицька кримінальна новела другої половини XVII ст. / Микола Євгенович Петренко. – Л. : Ліга-Прес, 2000. – 84 с.; **Трійняк** – Трійняк І. І. Словник українських імен / І. І. Трійняк. – К. : Довіра, 2005 – 509 с.

Неживий О. І. Переспів Миколи Петренка Лохвицької ратушної книги

Серед наукових здобутків видатних учених Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, мовознавців Ольги Михайлівни Маштабей (1922 – 1995 р. р.) і Бориса Антоновича Шарпила (1917 – 1996 р.р.), особливе місце посідає Лохвицька ратушна книга другої половини XVII століття, що побачила світ 1986 року в серії „Пам'ятки української мови” академічного Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні. Її підготували до видання О. М. Маштабей, В. Г. Самійленко, Б. А. Шарпило. Окрім текстів ратушних справ, упорядники вмістили також ґрунтовну передмову, іменний покажчик і покажчик територіальних та інших власних назв, словник

малозрозумілих слів. Хронологічно ратушна книга охоплює період від жовтня 1652 до вересня 1687 року.

Український письменник Микола Євгенович Петренко побачив у давніх судових справах життєві сюжети, на основі яких створив переконливі розповіді про прагнення його предків до державницького життя, а ще пошану до правди і віри, права власності й гідності, моральних засад, одвічних традицій у правилах суспільного співжиття. Його книга „Злочин у сотенному містечку: Лохвицька кримінальна новела другої половини XVII століття” (Львів, 2000) – це своєрідний переспів видатної пам’ятки української мови.

Ключові слова: пам’ятка української мови, переспів, кримінальна новела, джерелознавство.

Неживой А. И. Перепев Николая Петренко Лохвицкой ратушной книги

Среди научных достижений выдающихся ученых Луганского национального университета имени Тараса Шевченко, языковедов Ольги Михайловны Маштабей и Бориса Антоновича Шарпило, особенное место занимает „Лохвицкая ратушная книга второй половины XVII столетия”, которая была опубликована 1986 года в серии „Памятки украинского языка” академического Института языкознания имени А. Потебни. Ее подготовили к изданию О. Маштабей, В. Самийленко, Б. Шарпило.

Кроме текстов ратушных дел, составители включили предисловие, именной указатель и указатель территориальных и других имен собственных, словарь малопонятных слов. Хронологически ратушная книга представляет период с октября 1652 до сентября 1687 года.

Украинский писатель Николай Петренко, уроженец Лохвицы, увидел в древних судебных делах жизненные сюжеты, на основании которых создал убедительные рассказы о стремлении предков к государственности, а еще – уважительном отношении к правде и вере, праву собственности, морально-этическим ценностям, вековым традициям в жизни общества. Его книга „Преступление в сотенном городке: Лохвицкая криминальная новелла второй половины XVII века” (Львов, 2000) – это художественные перепевы выдающейся памятки украинского языка.

Ключевые слова: памятка украинского языка, перепев, криминальная новелла, источниковедение.

Nezhivyi O. I. Nikolay’s Petrenko variation of Lochvitska ratushna book

Lokhvitsian civic book of the second half of the XVII c., published in 1986 in the series of O. Potebnya Academic Institute of Linguistics „Pamphlet of Ukrainian Language” edition, is in the list of meaningful scientific works of some famous linguists of Luhansk Taras Shevchenko National University,

such as Olha Mykhailivna Mashtabey (1922 – 1995) and Borys Antonovych Sharpylo (1917 – 1996). The Pamphlet was arranged for publishing by O. Mashtabey, V. Samiylenko, and B. Sharpylo. Along with the texts of civic cases, the authors added a fundamental preface, the index of names, the index of areal and proper names, and a word index. The chronology of the civic book comprises the period from October 1652 till September 1687.

For Mykola Petrenko, born in Lokhvytsya, old legal cases are, first of all, compelling stories about striving for a statehood life of his ancestors, as well as a respect to the truth and faith, proprietary and dignity rights, moral principles, ancient traditions in public coexistence rules. He was the author of the book „The Crimes in the centisemal town: Lokhvytsya Crime Novel of the Second Part of the XVII century” (L’viv, 2000).

Ukrainian writer Mykola Yevhenovych Petrenko was born on October 6, 1925 in Lokhvytsya, Poltava region. During World War II he was imprisoned in fascist concentration camp, and then he spent six years in Soviet force labor camp. Having graduated from L’viv Ivan Franko State University, journalist department, he was the author of numerous poetic and prosaic books, pieces for children, texts of songs, and translations. Memories about his place of birth – Lokhvytsya, Poltava region, always lived in the soul of the author. He dedicated to it a sonnet sequence, plenty of poetry pieces and novels, researches and memoirs.

An outstanding pamphlet of Ukrainian language found an organic continuation on the grounds of modern artistic literature and thus its source-studies potential has developed much.

Key words: pamphlet of Ukrainian language, reiteration, criminal novel, source-studies.

Стаття надійшла до редакції 14.03.2013 р.

Прийнято до друку 26.04.2013 р.

Рецензент – д. філол. н., проф. Глуховцева К. Д.